

Universiteit
Leiden

The Netherlands

Russische 'architecten', Duitse Burschen en Franse 'kinderen': Hoe de Russische studenten zich internationaal profileerden in de nadagen van het Russische Keizerrijk

Boele, Otto

Citation

Boele, O. (2009). Russische 'architecten', Duitse Burschen en Franse 'kinderen': Hoe de Russische studenten zich internationaal profileerden in de nadagen van het Russische Keizerrijk. *Leidschrift : Rusland En Europa. Westerse Invloeden Op Rusland*, 24(September), 99-113. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/72864>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/72864>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Leidschrift

HISTORISCH TIJDSCHRIFT

Artikel/Article: Russische ‘architecten’, Duitse Burschen en Franse ‘kinderen’: Hoe de Russische studenten zich internationaal profileerden in de nadagen van het Russische Keizerrijk

Auteur/Author: Otto Boele

Verschenen in/Appeared in: *Leidschrift. Rusland en Europa. Westerse invloeden op Rusland* 24-2 (2009) 99-113

© 2009 Stichting Leidschrift, Leiden, The Netherlands

ISSN 0923-9146

Niets uit deze uitgave mag worden gereproduceerd en/of vermenigvuldigd zonder schriftelijke toestemming van de redactie.

No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording or otherwise, without prior written permission of the editorial board.

Leidschrift is een zelfstandig wetenschappelijk historisch tijdschrift, verbonden aan het Instituut voor geschiedenis van de Universiteit Leiden. *Leidschrift* verschijnt drie maal per jaar in de vorm van een themanummer en biedt hiermee al ruim twintig jaar een podium voor levendige historiografische discussie.

Artikelen ouder dan 2 jaar zijn te downloaden van www.leidschrift.nl. Losse nummers kunnen per e-mail besteld worden. Het is ook mogelijk een jaarabonnement op *Leidschrift* te nemen. Zie www.leidschrift.nl voor meer informatie.

Leidschrift is an independent academic journal dealing with current historical debates and is linked to the Institute for History of Leiden University. *Leidschrift* appears tri-annually and each edition deals with a specific theme.

Articles older than two years can be downloaded from www.leidschrift.nl. Copies can be ordered by e-mail. It is also possible to order a yearly subscription. For more information visit www.leidschrift.nl.

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in *Historical Abstracts*.

Secretariaat/ Secretariat:

Doelensteeg 16
2311 VL Leiden
The Netherlands
071-5277205
redactie@leidschrift.nl
www.leidschrift.nl

Comité van Aanbeveling:

Prof. dr. W.P. Blockmans
Prof. dr. H.W. van den Doel
Prof. dr. L. de Ligt
Prof. dr. L.A.C.J. Lucassen
Prof. dr. M.E.H.N. Mout

Russische 'architecten', Duitse *Burschen* en Franse 'kinderen': Hoe de Russische studenten zich internationaal profileerden in de nadagen van het Russische Keizerrijk

Otto Boele

Rusland was voor de Revolutie van 1917 een vrij achterlijke agrarische kolos. Het analfabetisme liep aan het begin van de twintigste eeuw weliswaar snel terug, maar bedroeg in 1914 nog altijd 60%. Vrouwen hadden nauwelijks toegang tot hoger onderwijs. Mannen die wél aan de universiteit studeerden, waren zich dan ook terdege van hun positie bewust. Een universitair diploma bood onnoemelijk veel betere toekomstperspectieven dan waar de gemiddelde Rus op mocht hopen. Dat gevoel van lichte uitzonderlijkheid werd nog versterkt door het ritme en de routines die het studentenleven eigen waren. Kortom, de studenten vormden een aparte gemeenschap binnen de Russische maatschappij en zij beseften dat maar al te goed.

Het groepsbewustzijn van de Russische studenten was natuurlijk geen volkomen uniek verschijnsel. Ook elders in Europa vormden studenten een subcultuur die zich af en toe tegen de burgermaatschappij afzette. Maar anders dan in Nederland of Duitsland was het verenigingsleven in Rusland zwak ontwikkeld. Het Russische studentenleven kende een aantal instellingen zoals de *schodka* (een soort informeel studentenparlement), de *kreozjok* (illegale studiekring waar radicale literatuur werd bestudeerd) en de *zemljatsjestvo* (een informele organisatie bedoeld om eerstejaars uit een bepaalde regio wegwijs te maken in de nieuwe omgeving). Deze instellingen hadden echter een educatieve, politieke of praktische functie en kunnen daarom niet met gezelschapsverenigingen in West-Europa worden vergeleken.¹

Anders ook dan in Nederland of Engeland was studeren in Rusland niet voorbehouden aan een kleine, welgestelde elite die zo haar maatschappelijke positie probeerde te consolideren. Meer dan in welk

¹ Informatie over de Russische studentcultuur heb ik voornamelijk ontleend aan Susan K. Morrissey, *Heralds of revolution. Russian students and the mythologies of radicalism* (Ofrod 1998); Samuel Kassow, *Students professors, and the state in Tsarist Russia* (Berkeley 1989).

Europees land ook bood een universitaire studie in Rusland een uitgelezen kans om hogerop te komen. Ook dit versterkte weer het gevoel van gemeenschapszin waardoor de *studentsjestvo* (studentenstand of studentengemeenschap) welhaast mythische dimensies kon aannemen. De banden met het eigen gezin werden lossler, maar daar kwam de geborgenheid van de studentengemeenschap voor in de plaats. Met name in memoires komen we het romantische beeld van de *studentsjestvo* als één grote familie vaak tegen.

Maar waar was dat gevoel een eigen gemeenschap te vormen nu precies op gebaseerd? Zoals gezegd, Rusland kende geen studentenverenigingen met eigen rituelen en gebruiken, en Russische studenten die daar in het buitenland mee werden geconfronteerd, keken er doorgaans zelfs op neer. De gemeenschapszin van de *studentsjestvo* kwam vooral voort uit een geïdealiseerd collectief zelfbeeld: de *studentsjestvo* als de voorhoede van de revolutionaire beweging. Niet helemaal zonder grond beschouwden de studenten zich als het meest ontwikkelde en ‘bewuste’ deel van de samenleving dat daarom ook moreel verplicht was om in de politieke strijd voor te gaan. Dit betekent uiteraard niet dat iedere student links-radicaal was of überhaupt politiek actief. De ideologische heterogeniteit van de studentengemeenschap was veel groter dan de mythe van een revolutionaire avant-garde het deed voorkomen, maar zeker in de aanloop naar de ‘mislukte’ revolutie van 1905 was deze mythe overtuigend genoeg om het idee te doen postvatten dat de *studentjestvo* voor alles een eensgezinde politieke macht vormde.

In deze bijdrage wil ik dieper ingaan op dat zelfbeeld van de Russische studenten aan het begin van de twintigste eeuw, in het bijzonder op de vraag hoe dat zelfbeeld op scherp werd gezet via openlijke vergelijkingen met studenten van andere nationaliteiten. Veel Russische (ex-) studenten waren ervan overtuigd dat zij zich door hun politieke betrokkenheid positief van hun Franse, Duitse en Amerikaanse collega’s onderscheidden, een overtuiging die hen duidelijk met een gevoel van nationale trots vervulde. Toch was niet iedereen in Rusland over het maatschappelijke engagement van de studenten te spreken en met name na het neerslaan van de opstand van 1905 – volgens sommige historici de ‘generale repetitie voor de revolutie van 1917’ – werd de kritiek aan het adres van de *studentjestvo* luider. De vergelijking met studenten uit het Westen viel nu duidelijk ongunstiger uit, hoewel velen het verheven zelfbeeld van de student-revolutionair weigerden op te geven. Al met al biedt deze discussie een inblik in de manier waarop het wellicht meest

verwestelijkte deel van de Russische samenleving zich toch van het Westen probeerde te onderscheiden.

Vanaf Peter de Grote (1682-1725) tot aan de ineenstorting van het tsaristisch bewind was de internationale studentenuitwisseling in Rusland een eenzijdig verhaal: Russische studenten gingen in Europa studeren, overwegend in Duitsland, en van een enigszins noemenswaardige tegenstroom was geen sprake. Aanvankelijk waren het vooral praktische overwegingen die aan dit eenrichtingsverkeer ten grondslag lagen. De West-Europese wetenschapsbeoefening stond in de achttiende en negentiende eeuw eenvoudigweg op een hoger niveau. Een studieverblijf aan een Duitse universiteit werd bovendien vaak gecombineerd met een 'rondje Europa', een *must* voor iedere welgestelde Russische jongeman.

In de tweede helft van de negentiende eeuw begonnen andere factoren mee te spelen. Het politieke verzet tegen de autocratie radicaliseerde waarbij met name de universiteit van St. Petersburg zich wist te onderscheiden. De autoriteiten reageerden met een reeks van maatregelen op deze ontwikkeling: rebelse studentenkopstukken werden gearresteerd en verbannen, universiteiten werden tijdelijk gesloten, en de eerste voorzichtige experimenten met hoger onderwijs voor vrouwen, die in de jaren zeventig onder Alexander II (1855-1881) van de grond waren gekomen, werden onder het bewind van zijn opvolger, Alexander III (1881-1896), grotendeels weer teruggedraaid. Zowel voor politiek actieve studenten die van de universiteit waren verwijderd of zelfs dreigden te worden gearresteerd, als voor studenten die zich op hun studie wilden concentreren, was het buitenland dan een goed alternatief. Bern, Zürich, Berlijn, Leipzig, Heidelberg en ook Parijs waren in trek bij de Russische studenten, waaronder ook veel vrouwen die de hoop op een universitaire graad in hun vaderland al lang hadden opgegeven.

M. Iljinski was zo'n Russische student die de wijk naar het buitenland nam om zijn studie daar voort te kunnen zetten. We weten niets over hem behalve dan wat hij over zichzelf vertelt in zijn in 1917 gepubliceerde memoires. Deze geven niet alleen een mooi beeld van de Russische studentengemeenschap in Berlijn, maar vooral ook van de cultuurshock die Iljinski zelf moet hebben ervaren. Regelmatig staat hij stil bij de verschillen tussen de Duitse *Burschenschaft* met zijn 'anachronistische' rituelen en achterhaalde opvattingen over 'eer' en 'trots', en de 'democratische' Russische studenten die dergelijke conventies maar niet serieus kunnen nemen. Ook Berlijn laat met zijn imperiale grandeur bij hem eerder een

verpletterende, dan een uitnodigende indruk achter, een ervaring die hem vooral in het begin naar de diepste uithoeken van de Russische provincie doet terugverlangen.

Iljinski's besluit om in Duitsland verder te studeren was deels politiek gemotiveerd. Hij was betrokken geweest bij verscheidene demonstraties en de kans op arrestatie was dan ook reëel. Toch arriveerde hij in 1899, het jaar waarin het studentenverzet in Rusland een nieuw hoogtepunt had bereikt, met het vaste voornemen om niet zonder diploma te vertrekken. Na een moeizaam begin waarin hij zijn Duits moest bijspijkeren, vond hij langzaam zijn draai aan het Polytechnisch Instituut in Charlottenburg waar hij zes jaar later als ingenieur zou afstuderen.

Hoewel Iljinski de taalbarrière uiteindelijk wist te overwinnen en zijn studietijd in Berlijn ook met een diploma afsloot, is het opvallend – en in zekere zin typerend – hoe weinig hij met Duitse studenten in contact kwam. Bijna dagelijks stond hij naast hen in het laboratorium, maar tot enige omgang daarbuiten kwam het niet. De Duitse studenten stonden daar niet om te springen, zo veel wordt wel duidelijk uit Iljinski's herinneringen. Onder autochtone studenten werd veel geklaagd over de 'Slavische golf' die de Duitse universiteiten zou overspoelen. Maar Iljinski zelf zocht ook geen toenadering en koesterde gemakshalve het superioriteitsbesef van de linkse Russische student. Toen hij nog maar net was gearriveerd in Berlijn en voor het eerst werd geconfronteerd met de bonte uitdossing van enkele *Korporanten*, oftewel corpsleden, zag hij hen voor de loopjongens van een werkplaats aan. Alleen hun gladgeschoren wangen en goed doorvoede gezichten deden hem na enige tijd beseffen dat het om studenten ging:

Met verdubbelde aandacht nam ik die frisse, roze gezichten in me op waarvan me behalve hun vrolijke lichtzinnigheid en de wanstaltige sporen van verwondingen, helemaal niets is bijgebleven. En toen doemde als vanzelf het beeld op van onze student uit de jaren negentig, die ongeschoren, ongekamde, hongerige en slordig geklede idealist die de toen net opgekomen *belopodkladotsjnik* minachtte en uitlachte. Hoe groot en hoe scherp, scherp bij het onverenigbare af, was het contrast in voorstelling! Ongetwijfeld had mijn gedachte onder invloed van deze tegenstelling de komische veronderstelling doen postvatten dat het eerder gildelieden, dan studenten waren.²

² M. Iljinskij, 'Sjest let sredi nemetskich bursjej' [Zes jaren temidden van Duitse Burschen], *Sovremennyj mir* 1 (1917) 143.

Dit citaat vergt enige toelichting. Met het woord belopodkladotsjnik werd aan het einde van de negentiende eeuw een nieuw type Russische student aangeduid dat zich, anders dan de democratische, linkse student, onberispelijk kleepte. De term verwees aanvankelijk naar de fijne, meestal witte stof waarmee zijn studentenuniform gevoerd was (belyj podklad = witte voering), maar werd uiteindelijk vooral gebruikt als een scheldwoord voor reactionaire studenten die niets van het linkse gedachtegoed moesten hebben. Omdat hij gewend was aan de enorme verschillen tussen de ongekamde nihilist en de belopodkladotsjnik in Rusland, herkende Iljinski de Duitse Korporanten met hun typische kledingsattributen (een pet en een borstlint in de korporale kleuren) schijnbaar niet direct als studenten. Ik zeg 'schijnbaar', want ik vermoed dat hij door dit zogenaamde niet-herkennen van collega-studenten zijn minachting voor hen tot uitdrukking probeerde te brengen en daarmee ook hun status als volwaardig student in twijfel trok.

Veelbetekend is ook de door Iljinski gesignaleerde paradox tussen de roze, gladgeschoren gezichten van de Korporanten en de 'wanstaltige sporen van verwondingen', die het directe gevolg zijn van de *Mensuur*, oftewel het studentenduel met de degen.³ De meeste Russische studenten beschouwden erekwesies als een relict van een achterlijk verleden en keken dan ook neer op de gewoonte om dat soort conflicten via een duel te beslissen. Iljinski zet beide details niet voor niets tegenover elkaar: gehavende gezichten die toch 'vrolijke lichtzinnigheid' uitdrukken en vervolgens niet in het geheugen van de kritische waarnemer blijven hangen 'bewijzen' – zo lijkt Iljinski te suggereren – hoe weinig binding de Duitse corpsleden met het 'echte' leven hadden.

De tegenstelling tussen de fraaie West-Europese façade die een verontrustende spirituele leegte moet verhullen en de onooglijke Russische buitenkant waarachter een diep zielsleven schuil zou gaan, kent een lange staat van dienst in het Russische zelfbeeld. We vinden het terug in de natuurlyriek van de romantische dichters in de jaren dertig van de negentiende eeuw en in de vaak zeer allegorische landschappen van de *Peredvizjniki*, realistische schilders die vanaf de jaren zestig aandacht vroegen voor de ondergewaardeerde charme van de Russische natuur.⁴ Iljinski's

³ Een uitvoerige bespreking van de Mensuur, het studentenduel, geeft Ute Frevert in haar *Ehrenmänner. Das Duell in der bürgerlichen Gesellschaft* (München 1991) 133-149.

⁴ De herwaardering van de Russische natuur in romantische poëzie bespreek ik in mijn dissertatie: Otto Boele, *The North in Russian Romantic Literature* (Amsterdam

warme beschrijving van een Russische mensa in het statige Charlottenburg laat zien hoe sterk hij in deze traditie verankerd is. Het begint al met de Grolmanstrasse waaraan de eetzaal gelegen is; deze lijkt te mooi en imposant om plaats te kunnen bieden aan zoiets als een Russische mensa. Toch blijkt dat het geval:

Toen ik het adres nog eens had gecontroleerd en de binnenplaats van No. 22 betrad, werd me duidelijk dat mijn angst om in een luxueus restaurant te belanden ongegrond was. De morsige wanordelijkheid liet niets aan de verbeelding over, alsof het pand direct uit de Kolomenskaja- of de Razjezjaja-straat was overgeplaatst.⁵

De mensa zelf is dan snel gevonden. ‘Russische geuren’ wijzen Iljinski de weg:

Een smerige en smalle trap voerde mij naar de tweede verdieping. Op de overloop kwamen drie deuren uit. Op een daarvan, die voor de helft openstond, bungelde een vettig briefje met de woorden (om een of andere reden in een rouwkader geplaatst): ‘Russische mensa’. Daaronder, geschreven in een verzorgder handschrift, stond in het Duits hetzelfde te lezen. Ook zonder dit stukje papier was het duidelijk dat hier ergens een ketel met Russische koolsoep stond te koken. Daarvoor was de lucht te sterk doortrokken met de geur van dit nationale gerecht.⁶

Hier wordt de Duits-Russische tegenstelling op bijna exemplarische wijze uitgewerkt. De Duitse *Gründlichkeit* manifesteert zich in het iets fraaiere opschrift dat de nieuwkomer de weg moet wijzen. De Russische tekst lijkt met aanzienlijk meer achteloosheid te zijn aangebracht, bijna in het besef dat een dergelijke aanwijzing overbodig is. En inderdaad, de Russische realiteit achter de half geopende deur dringt zich vanzelf aan de bezoekers op, de Duitse pogingen tot ordening ten spijt.

1996). De schilderkunst komt aan bod in Christopher Ely's voortreffelijke *This Meager Nature: Landscape and National Identity in Imperial Russia* (De Kalb, IL 2002).

⁵ Iljinskij, ‘Sjest let sredi nemetskich bursjej’, 153. De Kolomenskaja- en de Razjezjaja-straat zijn uitgesproken ‘volkse’ straten in het voor-revolutionaire St. Petersburg.

⁶ Ibidem.

De aanblik van een zaal vol etende Russische studenten in Berlijn doet Iljinski's hart vervolgens merkbaar sneller kloppen. Zeker na zijn eerdere bezoek aan het restaurant in het Polytechnisch Instituut, dat alleen maar plaats leek te bieden aan geschoren en netjes gekamde studenten met gepommadeerde scheidingen en gesteven kragen, is de luidruchtige chaos van de Russische mensa een verademing. Wat hem in die Russische levendigheid vooral treft, is de niet-aflatende belangstelling voor sociale en economische vraagstukken. Terwijl zijn Duitse collega-studenten geen enkele blijk van maatschappelijke interesse, laat staan betrokkenheid geven, tonen de Russische studenten aanzienlijk meer belangstelling voor de politieke actualiteit die ze onder het eten onophoudelijk bespreken.⁷ Iljinski geeft toe dat die belangstelling de interesse voor de studie soms dreigt te overschaduwen, maar schrijft dit, terugblikkend op het jaar 1899, toe aan het roerige klimaat dat toen in zijn vaderland heerste.

De oppervlakkigheid van de Duitse *Bursche*, zijn neiging om niet over zijn eng-persoonlijke belangen heen te kijken, manifesteert zich ook in zijn verwrongen seksuele moraal, aldus Iljinski. 'Zedelijke kwellingen' als gevolg van de voortdurende strijd 'tussen het opstandige vlees en de stem van het geweten', zijn de *Bursche* vreemd. Morele en seksuele vraagstukken bestaan voor hem gewoon niet. Deze onverschilligheid vertaalt zich in een uiterst cynische houding tegenover vrouwen die hij uitsluitend als lustobject behandelt tot hij afstudeert en op louter economische gronden een huwelijkspartner kiest.

Iljinski zegt het niet met zo veel woorden, maar zijn verontwaardiging doet vermoeden dat hij zijn landgenoten in dit opzicht hoger aanslaat. En inderdaad heerste er onder linkse studenten een gedragscode die de gelijkwaardigheid van de vrouw als uitgangspunt had en traditioneel haantjesgedrag onder mannen veroordeelde. Vrouwen dienden niet te worden gekleineerd, noch geïdealiseerd, maar integendeel als 'kameraad' en 'zuster' te worden bejegend. Dat Russische studenten deze respectvolle houding tegenover vrouwen inderdaad als een kenmerk van zichzelf beschouwden, wordt bevestigd door een andere waarnemer die in een speciaal artikel op de overeenkomsten tussen Russische en Italiaanse studenten ingaat. Qua spontaniteit en hulpvaardigheid ontlopen deze groepen elkaar niet veel, meent de auteur. Bovendien zijn ze allebei straatarm. Het enige punt waarop de Russen zich gunstig van hun Italiaanse

⁷ Ibidem, 154.

collega's onderscheiden, is hun respectvolle houding tegenover vrouwen. Wat dat betreft hebben de Italianen nog heel wat te leren.⁸

Iljinski slaat regelmatig een uitgesproken Germanofobe toon aan die waarschijnlijk is ingegeven, of in ieder geval versterkt, door de gruwelen van de Eerste Wereldoorlog. Zijn memoires werden in januari 1917 gepubliceerd, maar moeten, getuige verschillende tijdsindicaties in de tekst, niet lang daarvoor tot stand zijn gekomen. Toch lijkt het onwaarschijnlijk dat hij een veel positiever beeld van de Duitse studenten zou hebben geschetst als de oorlog niet was uitgebroken. Zijn geloof in de morele en zelfs professionele superioriteit van de Russische student was onwrikbaar. Wanneer de leiding van zijn laboratorium boetes gaat heffen op overtredingen van het huisreglement en aan het eind van het jaar de vraag rijst waar het opgepote geld aan besteed zou moeten worden, wordt het voorstel van de Russische studenten om een bescheiden bibliotheek aan te schaffen direct van tafel geveegd door de Duitse meerderheid die het liever op een zuipen zet.⁹ Iljinski lijkt zelfs de theoretische mogelijkheid uit te sluiten dat het idee van een brasp partij ook op Russische steun zou kunnen rekenen.

In dat licht krijgt de titel van zijn memoires, 'Zes jaar onder de Duitse Burschen', iets onbedoeld ironisch. Iljinski studeerde weliswaar zes jaar in Duitsland, maar omgaf zich daar toch vooral met landgenoten en maakte niet één Duitse vriend. Zijn herinneringen aan Berlijn leveren dan ook een vrij karikaturaal en zelfgenoegzaam beeld op van de Duits-Russische studentenverhoudingen. Het is deze zelfgenoegzaamheid waaraan steeds meer opiniemakers zich in Rusland begonnen te ergeren.

Het tendentieuze beeld van de studentsjestvo als een eensgezinde politieke beweging zoals we dat hierboven zijn tegengekomen, hield stand tot aan het einde van de Revolutie van 1905. Toen deden zich verschillende gebeurtenissen voor die dat beeld begonnen te ondermijnen. Een van de meest cruciale was de afschaffing van de pre-publicatiecensuur in oktober 1905. Auteurs en uitgevers konden nu alleen na afloop voor de rechter ter verantwoording worden geroepen, maar hoefden niet van tevoren

⁸ G. Gardi, 'Za granitsej. Italijskie studenty' [Over de grens. Italiaanse studenten], *Studentsjeskoe delo* 3-4 (1912) 99-102.

⁹ Iljinski, 'Sjest let sredi nemetskich bursiej', 157.

toestemming te vragen om tot publicatie over te kunnen gaan.¹⁰ Direct na het uiteenvallen van de Sovjet Unie zou men de jaren 1905-1917 zelfs idealiseren als een periode van bijna volledige persvrijheid. Hoe dan ook: de censuur *was* minder machtig dan voorheen en van deze situatie profiteerden ook de studenten die in rap tempo een eigen pers begonnen te ontwikkelen. Hoewel hun tijdschriftjes meestal geen lang leven beschoren was, deed het aanbod van de studentenpers recht aan het bonte politieke spectrum dat de studentsjestvo vertegenwoordigde. Het paradoxale gevolg was dat niet alleen alle sluimerende conflicten en ideologische meningsverschillen, maar ook allerlei prozaïsche zaken als vrijetijdsbesteding en sport openlijk besproken konden worden waardoor de mythe van de studentsjestvo als één politiek bevlogen familie niet langer houdbaar was. Hoewel de persvrijheid en daarmee ook de officiële mondigheid van de studenten dus waren toegenomen, ontstond nu het hardnekkige idee dat de studentsjestvo haar eenheid had verloren en zich in een diepe crisis bevond.

De publicatie van de beruchte essaybundel *Vechi* (Mijlpalen, 1909) gooide extra olie op het vuur. De auteurs waren stuk voor stuk prominente intellectuelen, overwegend ex-Marxisten, die aandacht vroegen voor wat zij beschouwen als de bekrompenheid, de intolerantie en de zelfgenoegzaamheid van de Russische intelligentsia. In post-fortuyniaans idioom zouden we de bundel kunnen typeren als een frontale aanval op de 'linkse kerk'. Voor ons is met name het artikel 'De jongeren van de intelligentsia' van de socioloog en ex-Marxist Aleksandr Izgoev (1872-1935) van belang, waarin eerst Ruslands middelbare scholieren en dan de studenten de maat wordt genomen. Het artikel is weliswaar doortrokken van de typische degeneratieangst die zo veel opiniërende stukken van het *fin de siècle* kenmerken en bevat bovendien een aantal nu komisch aandoende passages over het zogenaamd perverse seksleven van de Russische student; maar liefst 75% van de Russische studenten zou zich aan masturbatie bezondigen, 'wat je van de Engelse studenten niet kunt beweren,' aldus Izgoev. Niettemin was het stuk destijds origineel en zelfs gewaagd omdat er enkele heilige huisjes in onder vuur werden genomen die bij iemand als Iljinski nog fier overeind stonden.

Het wijd verbreide idee dat de Russische student moreel en intellectueel superieur zou zijn aan de West-Europese noemde Izgoev

¹⁰ De censuurhervormingen worden besproken door Daniel Balmuth, *Censorship in Russia, 1865-1905* (Washington, D.C. 1979) 135; Ch. A. Ruud, *Fighting Words. Imperial Censorship and the Russian Press, 1804-1906* (Toronto 1982) 224.

ronduit bespottelijk. Russische studenten werkten veel minder hard dan hun buitenlandse collega's; ze letten tijdens college slecht op en maakten nauwelijks aantekeningen. Wie dat toch deed, kon rekenen op de hoon van zijn studiegenoten. Hoe anders ging het er in Frankrijk aan toe:

Ik herinner me mijn verbazing nog goed toen ik de collegeaantekeningen inzag van een 'gemiddelde' Franse student die bij ons voor 'onontwikkeld'¹¹ zou doorgaan: hij hoefde zijn aantekeningen niet uit te werken, zo knap had hij de belangrijkste gedachten van de hoogleraar opgepakt en ze in een literaire vorm verwoord.¹²

Izgoev's eendoordeel over de intellectuele capaciteiten van de Russische student was dan ook genadeloos:

De Russische jeugd studeert weinig en slecht, en ieder die het beste met haar voorheeft is verplicht haar dat voortdurend in het gezicht te zeggen, en niet de loftrumpet te steken of naar verheven sociaal-politieke motieven te wijzen ter verklaring van wat overal elders wordt herkend als een zwak intellect en een even zwakke mentaliteit, als zedelijke slordigheid en een neiging tot kretologie.¹³

Uit Izgoev's stuk wordt duidelijk dat de Russische studenten hun superioriteitsgevoel aan de vergelijking met verschillende nationaliteiten ontleenden. Op Engelse en Amerikaanse studenten werd neergekeken om hun volledige overgave aan zo iets als sport; Duitse studenten werden vanwege hun corpscultuur hartstochtelijk geminacht. Zeker na Ijinski's denigrerende opmerkingen over de *Burschenschaft* is het interessant om te zien hoe Izgoev nu de Russische studenten aanvalt op hun zedelijke verdorvenheid. De aanblik van zuipende Duitse studenten was weinig verheffend, zo moest hij toegeven, maar niets was zo ontluisterend als een Russisch drinkgelag dat vaker wel dan niet in het bordeel eindigde. Hoe walgelijk de Duitse studentencultuur ook mocht zijn, men had daar niet de

¹¹ Met 'onontwikkeld' bedoelt Izgoev *politiek* onontwikkeld. Dit was in de ogen van linkse studenten ernstiger dan intellectueel onontwikkeld.

¹² A.S. Izgoev, 'Intelligentnaja molodjozi' [De intelligentsia jeugd], *Vechi. Intelligentsija v Rosii* (Moskou 1991), 193.

¹³ Izgoev, 'Intelligentnaja molodjozi', 193.

pretentie tegen de bestaande orde te ageren, iets waar de Russen zich voortdurend op beriepen.

Misschien wel het ergste affront in Izgoev's artikel was de suggestie dat de gemiddelde Russische student in geen enkel opzicht bijzonder ontwikkeld of 'bewust' was, terwijl hij daar juist bij uitstek prat op ging. Met zijn sociaal-politieke betrokkenheid en militant activisme zou hij van meer volwassenheid blijk geven dan de Duitse student met zijn infantiel vermaak of de Engelse student met zijn eeuwige sportverdwazing. Izgoev viel dit idee aan en citeerde daartoe uitvoerig uit een artikel van de criticus en polemist Vasili Rozanov waarin deze had betoogd dat de radicaal-politieke cultuur van de Russische intelligentsia in wezen een *jongere* cultuur was. De Russische literatuur ging bijna uitsluitend over jonge mensen, pubers en zelfs kinderen, aldus Rozanov (personages van boven de vijftiendertig kwamen er nauwelijks in voor of werden op een kinderlijke manier als 'slecht' voorgesteld). Ook de literaire kritiek had iets onvolwassens. Ze concentreerde zich volledig op de maatschappelijk relevante inhoud en zweeg in alle talen over de meer esthetische kanten van een roman. Precies zo las een kind: onwetend van vormkwesties en volledig gefixeerd op het verhaal.

Hoe kwam de Russische intelligentsia, en dus ook de studentjstvo, zo infantiel? Rozanov meende dat Rusland nog een erg jong land was. Daarom was het intellectueel ook zeer 'jeugdig' en onstuimig, zeker in vergelijking met het 'oude' Europa. Dit is een traditioneel argument dat vaak is gebruikt om te betogen dat Rusland haar achterstand op het 'oude' en 'vermoeide' Europa ruimschoots kan compenseren door een surplus aan vitaliteit en jeugdig elan. Rusland zou Europa snel kunnen inhalen zonder daarbij in haar fouten te vervallen. Maar een dergelijke optimistische suggestie deed Rozanov niet, en Izgoev al helemaal niet. Waar Rozanov de studentjsestvo met een mengeling van sympathie en ironie als het 'geestelijk kozakkendom' omschreef, bleef Izgoev onverbiddelijk: de Russische student was letterlijk on-ont-wikkeld, vastgeroest in zijn eigen kleine leefwereldje en daarmee volstrekt onbekend met het werkelijke leven. Was de West-Europese student aan het eind van zijn studie professioneel en zedelijk klaar voor een rol in de maatschappij, de Russische student was dat allerminst:

De gemiddelde *intelligent* in Rusland geeft niet om zijn vak en kent het niet. Hij is een slechte leraar, een slechte ingenieur, een slechte

journalist, een onpraktische technicus enz. Zijn beroep heeft iets toevalligs, iets secundairs dat geen respect verdient.¹⁴

Daarmee zette Izgoev de belangrijkste ‘kwaliteit’ van de Russische student om in een fundamentele tekortkoming. *Au fond* was het politiek activisme van de studentsjestvo niet wezenlijk anders dan het platte vermaak van de Duitse Korporanten, maar wel schadelijker omdat het de illusie van een serieuze bezigheid in stand probeerde te houden.

Hoe zeer de Russische student ervan overtuigd was midden in het leven te staan en daarmee gunstig af te steken tegenover westerse studenten, en hoe heftig de kritiek was die daar weer op volgde, blijkt wel uit de discussie rond het zogenaamde ‘studentencentrum’ (*studentsjeski dom*) dat in Moskou in 1912 had moeten verrijzen. Aanleiding voor deze discussie was de precaire financiële situatie waarin het merendeel van de studenten zich rond deze tijd bevond en meer in het bijzonder het hoge zelfmoordcijfer onder studenten dat hier een direct gevolg van zou zijn. Een studentencentrum zou kunnen helpen deze kwalijke tendensen te keren. Hier konden ontheemde en desperate studenten terecht voor morele steun en bijstand, hier zou het monster van de ‘zelfmoordepidemie’ een halt kunnen worden toegeroepen. De discussie spitste zich al snel toe op de vraag hoe dat studentencentrum er precies zou moeten uitzien. Wat voor activiteiten zouden er moeten worden georganiseerd en wat voor concrete hulp zou er moeten worden geboden om het centrum tot een succes te maken?

Het idee van een opvangcentrum voor eenzame en behoeftige studenten was niet uit de lucht komen vallen. De studentsjestvo keek nadrukkelijk naar het buitenland waar dergelijke initiatieven al met succes van de grond waren gekomen. In Frankrijk bijvoorbeeld was er de *Association générale des étudiants de Paris* waar lezingen werden georganiseerd en waar naast een bibliotheek ook een soort uitzendbureau was ondergebracht. Ook beschikte de Association over eigen sportfaciliteiten. In de ogen van Leonid Argunov, een vaste medewerker van het blad *De studentenzaak* (*Studentsjeskoe delo*), kon het Franse initiatief de Russen echter niet tot voorbeeld strekken omdat de Russische en Franse studenten mentaal te sterk van elkaar verschilden:

¹⁴ Ibidem, 204.

De Franse student is nog een kind dat nog maar nauwelijks thuis is in het ABC van het leven. De Russische student is een gevoelig en welwillend maatschappelijk architect. (...) De Franse jeugd kan oprecht opgaan in sport, meende Argunov, 'in *jeu de boules*, in kameraadschappelijke feestjes, in vrolijke activiteiten en openbare verkleedpartijen. Dat alles is onze jeugd niet eigen, tenminste niet het beste deel ervan.¹⁵

Maar als de Russische studenten geen voorbeeld konden nemen aan de Fransen, hoe moest het dan wel? De vraag werd aan verschillende opiniemakers voorgelegd, waaronder Michail Artsybasjev, een nu vrijwel vergeten, maar destijds een van de meest besproken schrijvers van de Russische literatuur. Hoewel Artsybasjev zelf nooit het gymnasium had afgemaakt en dus ook nooit aan een universiteit had gestudeerd, voerde hij in zijn werk bij voorkeur studenten en revolutionairen op, en nog liever *ex*-studenten en *ex*-revolutionairen die zich bewust waren geworden van de bekrompenheid en ideologische starheid van hun milieu. Daarmee speelde hij in op de gevoelens van onzekerheid die de radicale studentenbeweging van na 1905 kenmerkten. Artsybasjev werd dan ook niet zo zeer als een vijand van het revolutionaire kamp gezien, als wel als een serieus auteur die de stemming in de maatschappij feilloos registreerde. In die hoedanigheid werd hij ook gevraagd om commentaar te geven op de plannen voor het studentencentrum. Welke functies moest het volgens hem vervullen? In welke behoeftes van de studentsjestvo moest het voorzien?

Voor Artsybasjev stond één ding voorop. Mocht dat studentencentrum er werkelijk komen, dan zou het een soort arbeidscentrum moeten worden waarin studenten de gelegenheid moest worden geboden om studieactiviteiten te combineren met het verrichten van lichamelijk werk. Op deze manier zouden de studenten zich tot veelzijdige arbeidskrachten kunnen ontwikkelen waarmee ze de maatschappij beter zouden dienen dan wanneer ze zich, zoals nu, opsloten in hun intellectuele specialisme. Hiermee sneed Artsybasjev een van de grootste taboes onder de studentjestvo aan: het taboe op lichamelijk werk. Traditioneel gaven Russische studenten voor hun bijverdiensten de voorkeur aan geestelijk werk zoals het kopiëren van officiële documenten en het verzorgen van bijlessen. Dit achtte men meer in overeenstemming met

¹⁵ L. Argunov, 'Studentsjeskij dom v Parizje' [Het studentenhuis in Parijs], *Studentsjeskoe delo* 3-4 (1912) 99-102.

de waardigheid van de student als een hoogopgeleid lid van de samenleving. Lichamelijk werk daarentegen was voor ongeschoolden.

Aan het begin van de twintigste eeuw werd het echter steeds moeilijker om aan deze wat snobistische voorkeur vast te houden. In 1906 werden de instapeisen en de toelatingsprocedure voor een universitaire studie aanmerkelijk versoepeld waardoor het aantal studenten enorm groeide en ook de concurrentie op de traditionele 'intellectuele' arbeidsmarkt voor studenten toenam. Na 1905 publiceerde de studentenpers dan ook regelmatig berichten over straatarme studenten die gedwongen waren om bijbaantjes als kruier of sneeuwruimer te accepteren.

Artsybasjev was bekend met de frustratie onder studenten die zich tot lichamelijk werk moesten verlagen en zich met de enorme concurrentie van ongeschoolde arbeidskrachten geconfronteerd zagen. Zijn pleidooi voor een evenwichtige ontwikkeling van de student door middel van een arbeidscentrum moet in dat licht worden gezien. Maar Artsybasjev ging verder. Tegenover de klagerige en tegelijkertijd 'arrogante' Russische student die koste wat het kost van kopieerwerk en bijlessen probeerde rond te komen of zijn hand ophield bij liefdadigheidsinstellingen, zette Artsybasjev de Amerikaan, de *selfmade man* die volledig op zichzelf was aangewezen en zijn neus niet ophaalde voor een bijbaantje als bediende of schoenenpoetser. Het ging er niet om, aldus Artsybasjev, dat dit werk per se te verkiezen zou zijn boven enige andere vorm van bijverdienste, maar de studentsjestvo, die altijd te koop liep met haar democratische principes, zou zich in dit soort aangelegenheden wat minder elitair mogen opstellen.¹⁶ Met het tegenvoorbeeld van de zelfvoorzienende Amerikaanse *college student* trachtte ook Artsybasjev het hardnekkige idee onderuit te halen dat de Russische student op een of andere manier meer volwassen was en meer in het leven zelf zou staan dan zijn westerse collega.

Wie als vroeg eenentwintigste-eeuwer de discussie rond de Russische studentsjestvo en zijn zelfbeeld in ogenschouw neemt, ontkomt niet aan een déjà-vu gevoel. Is al die zelfgenoegzaamheid en *Wichtigmacherei* onder Russische studenten niet een voorafspiegeling van wat West-Europa en de Verenigde Staten in de jaren zestig van de twintigste eeuw zouden meemaken? Zouden we voor de hier opgevoerde voorrevolutionaire Russen niet net zo makkelijk twintigste-eeuwse westerse tegenhangers kunnen

¹⁶ 'M.P. Artsybasjev O studencheskom dome' [M.P. Artsybasjev over het studentenhuis], Anoniem interview met M.P. Artsybasjev, *Studencheskoe delo* 7 (1912) 152.

bedenken? Om het binnen de Nederlandse grenzen te houden: was Iljinski niet gewoon een soort Hedy d'Ancona, 'was' Izgoev niet Karel van 't Reve en kunnen we de briljante stilist Rozanov niet vergelijken met Gerrit Komrij als *NRC*-columnist in de jaren tachtig? Bij alle overeenkomsten tussen de studentsjestvo in het Russisch Keizerrijk en de westerse studentenbeweging in de jaren zestig, dient toch dit ene verschil niet onvermeld te blijven: voor de westerse studenten was de klassenstrijd een cultureel homogeen verschijnsel. Nationaliteit speelde, althans in theorie, geen rol. Voor de Russische studenten lag dit anders. Student-zijn en een voortrekkersrol spelen in de internationale politieke strijd waren juist ten nauwste verbonden met nationalistische aspiraties, hoewel dit niet als zodanig mocht worden benoemd. De studentsjestvo als het meest 'ontwikkelde' en 'Europese' deel van Russische samenleving had tevens de pretentie het meest Europese deel van Europa te zijn. Daarmee was ook de individuele Russische student in principe een 'betere' en 'completere' variant van zijn westerse collega.